

**СРЕДНОВЕКОВНИТЕ МАНАСТИРИ (XII—XIV В.)
В АРХЕОЛОГИЧЕСКАТА КАРТА
НА ВЕЛИКОТЪРНОВСКИЯ КРАЙ**

Тодор ОВЧАРОВ (Велико Търново)

Времето от края на XII век, когато Търновград е въздигнат като столица на българската държава, до края на XIV век, когато България пада под османска власт, е време на изграждане и укрепване на редица манастири в столичния град и неговата близка и по-далечна околност — днешният Великотърновски край.

По онова време в средновековните търновски манастири кипи активен живот. Там възникват и се развиват широкоизвестните Търновска книжовна и Търновска живописна школи. В тамошните манастири работят известни и неизвестни на нас средновековни български книжовници и зографи. Там се осъществява просвещението на младите българи. Там се развиват някои важни клонове на средновековното българско изкуство. Средновековните търновски манастири са същински просветни и книжовни огнища. Те са важни места за съхранение на българщината.

В края на XIV век, при нашествието си в българските земи, османските завоеватели оценяват правилно съществената роля, която имат манастирите за развитието на тогавашното българско общество и им нанасят жестоки поражения.

Почти всичките средновековни търновски манастири са разорени тогава или малко по-късно. Разорението продължава и след възобновяването на някои от тях и особено по време на погрома на Първото и Второто Търновски въстания. Вековете на робството закриват следите от руините на много от тогавашните манастири около Търновград. Твърде късно някои от разорените от османците средновековни търновски манастири са възобновени върху руините им или в съседство.

Интересът към средновековните български манастири и в частност към онези от тях около Търновград е стародавен. Те са обект на вниманието на редица наши и чужди историци и археолози. Направеното обаче е малко, далеч недостатъчно за възраждане на миналата слава на тези

огнища на българското родолюбие. Те все още не са намерили своето място в археологическата карта на Великотърновския край.

Съобразно местонахождението им, средновековните търновски манастири могат да се поделят на две групи. Към първа група спадат манастирите в столичния град Търнов. Това са манастирите на хълмовете Царевец и Трапезица и в Новия град. Към втората група са манастирите от близката и по-далечната околност на града. От друга страна, според степента на изследването им, средновековните търновски манастири могат да се поделят на три групи. Към първа група са манастирите, за които има историческа и археологическа информация, които са били малко или много обект на археологически проучвания в различно време.

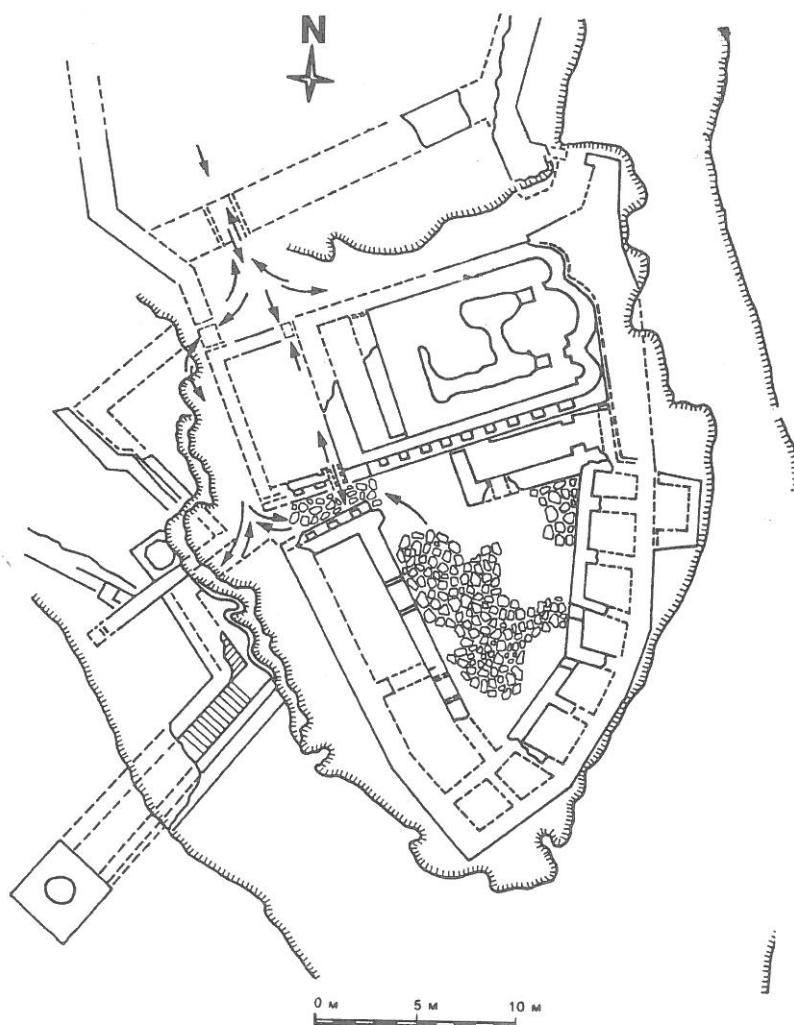
Втората група — това са манастирите, за които има само информация от писмени извори и от легенди и предания, но които все още не са били обект на археологически изследвания.

Третата група са онези манастири, за които има само бледи спомени и предания, че ги е имало, без да е установено със сигурност тяхното точно местонахождение.

Предложената тук информация подреждаме така: първо за проучваните по археологически път манастири в града и околността, после за известните по историческа информация, и накрая — за предполагаемите средновековни манастири.

По археологически път най-добре са изследвани манастирите в столичния Търновград. Проучването на някои от тях започва още в началото на XX век и продължава, след дълго прекъсване, през периода 1966—1986 г., когато чрез Общонародния комитет за развитие на град Велико Търново като исторически, културен и туристически център са осигурени средства за проучването им и е съставена програма за тази цел.

В най-югоизточната част на Царевецката крепост, в непосредствена близост до т. н. Балдуинова кула, през периода 1966—1970 г., под научното ръководство на В. Вълв, е проучен неизвестен дотогава средновековен търновски манастир¹. Манастирските постройки се развиват около двор от 150 кв. м. В северната част на двора е разположена манастирската църква. Тя е кръстополна, триапсидна, с предапсидно пространство (обр. 1). По размери е на трето място сред разкритите на Царевец средновековни църкви след онази северно от царския дворец и патриаршеската църква „Св. Възнесение Господне“. Била е стенописана в стила на Търновската живописна школа. Изграждането ѝ изследвачът отнася към началните десетилетия на Второто българско царство. Известно преустройство е констатирано от средата на втората половина на XIII век. Тази датировка се подкрепя от стратиграфски данни, от строителни материали и от други находки, сред които и монети. Разрушаването ѝ е отнесено към времето на османското нашествие в града или малко след това, в края на XIV век.

Обр. 1

В най-североизточната част на Царевецката крепост е разкрит втори средновековен трновски манастир. Постройките му също са разположени около малък двор, сред който е църква № 21². Тя е кръстопопна. Била е стенописвана. Входът ѝ е от южната страна, където е построена открита галерия. Източната крепостна стена е частично застъпена от църквата. Датирана е от края на XIII век или от първите десетилетия на XIV век. Останалите манастирски постройки са покрай северо-западната крепостна стена и южно от двора. Входът на манастира е към югозапад. Първоначално южната сграда е служила като сграда, а покъсно е направена специална оградна стена. В манастирския двор са разкрити 9 християнски гроба³.

На северозападния склон на Царевец са разкрити още два манастира от времето XII—XIV век. Първият е около църква № 10, близо до потерната на северозападната крепостна стена. Теренът на манастирския двор е равен, настлан частично с пясъчни плочи. Монашеските килии стъпват върху крепостната стена. Църквата, според изследвачите Хр. Нурков и Ат. Писарев, е двуетажна, единствена на Царевец и в Търновград. Зидарията е от подобрани каменни блокчета, редувани с тухли. По тип манастирската църква е кръстокуполна, с две свободни подпори, характерни за Преслав⁴.

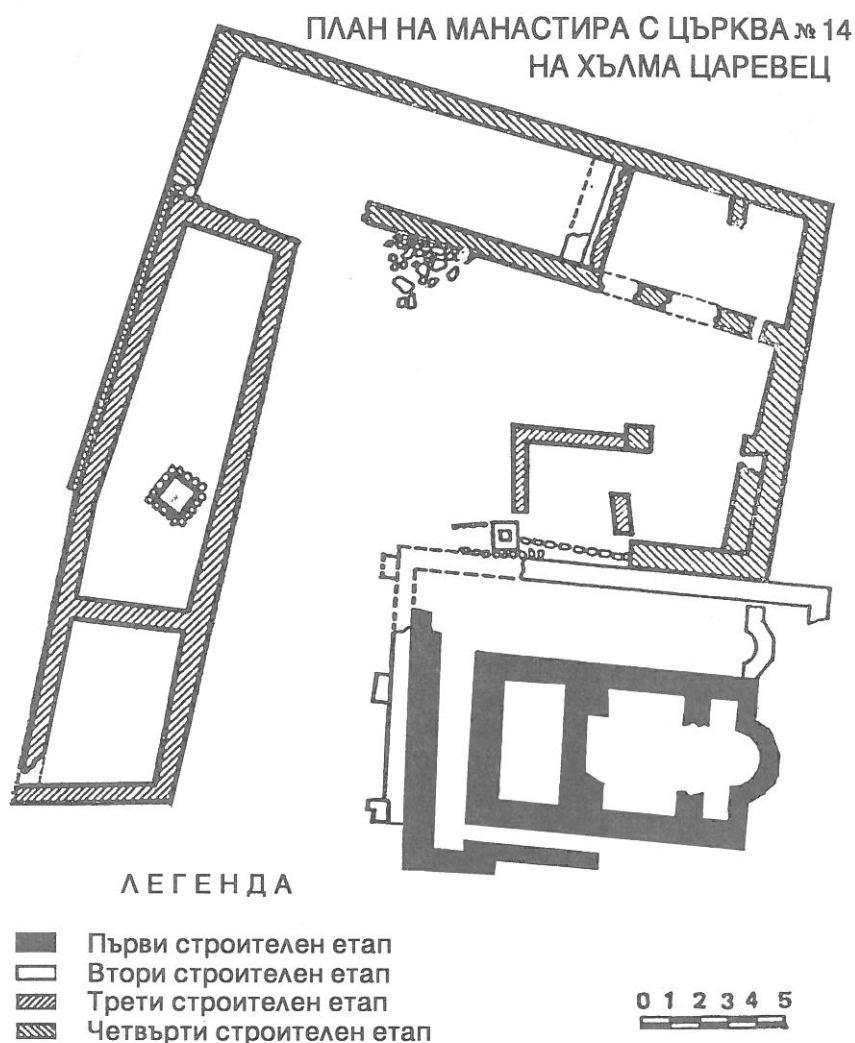
Вторият манастир е около църква № 14⁵. Теренът е със значим наклон към северозапад. Дворът също е покрит с пясъчни плочи. Построяването на манастира довежда до затварянето на средновековна улица, успоредна на улицата в ниската част на терасата. Комплексът е сравнително обширен. Според археологическите материали тук е развивана значителна стопанска дейност. Църквата заема югоизточната част на манастирския двор. Тя е кръстокуполна, с 4 вградени подпори и една петстенна апсида (обр. 2). Северно към нея е построена галерия с тристенна апсида и оградна стена към североизток.

Петият средновековен манастир е разположен на най-високата част на хълма Царевец. В него по-късно е настанена Българската патриаршия. Изграждането на този манастир Н. Ангелов отнася към XIV век⁶. Той представлява малка крепост, оградена от всички страни с дебели каменни стени и вход към запад (обр. 3). Вътре, покрай крепостната стена, са разположени сгради с верижен план, които обхващат северната и южната стена. В средата на двора е манастирската църква, изградена върху руините на ранновизантийска базилика. Там по заръка на цар Калоян са пренесени мощите на Михаил Войн от Потука. Комплексът доминира над Царевецката крепост, поради което е избран за седалище на българския патриарх.

Средновековен манастир има и на Трапезица покрай църква № 8. Проучването му започва още през първото десетилетие на XX век и продължава през 90-те години под ръководството на Й. Алексиев и Р. Анчева⁷.

Според писмените извори в този манастир са пренесени през есента на 1195 г. мощите на св. Йоан Рилски. Тук те престояват до падането на града под османска власт, след което са съхранени в митрополитската църква „Св. св. Петър и Павел“, а през 1469 г. са върнати в Рилския манастир⁸.

Манастирската църква има интересен план и три етапа на изграждане. Първоначално е малка, еднокорабна църква с тристенна апсида и един притвор⁹. През втория период е разширена, като от север е прибавен втори кораб, завършващ с тристенна апсида. Северно от църквата е

Обр. 2. План на манастира с църква № 14 на хълма Царевец

построена щерна за вода. Южно от олтара е оформено малко помещение с полукръгли ниши на източната и южната стени и вход към старата църква. Църквата е стенописвана отвътре и богато декорирана отвън.

Голям средновековен манастир е разкрит около църквата „Св. Димитър“, на десния бряг на р. Янтра, в североизточното подножие на крепостта Трапезица. Археологическите проучвания там са с дълга история. Започва ги М. Москов в началото на 20 век¹⁰ и ги завършват през 80-те години Я. Николова и М. Робов¹¹. Резултатите от последните разкопки не са цялостно обнародвани. Според тях църквата е кръстополна с вградени подпори, две от които са разположени в западните ъгли и са

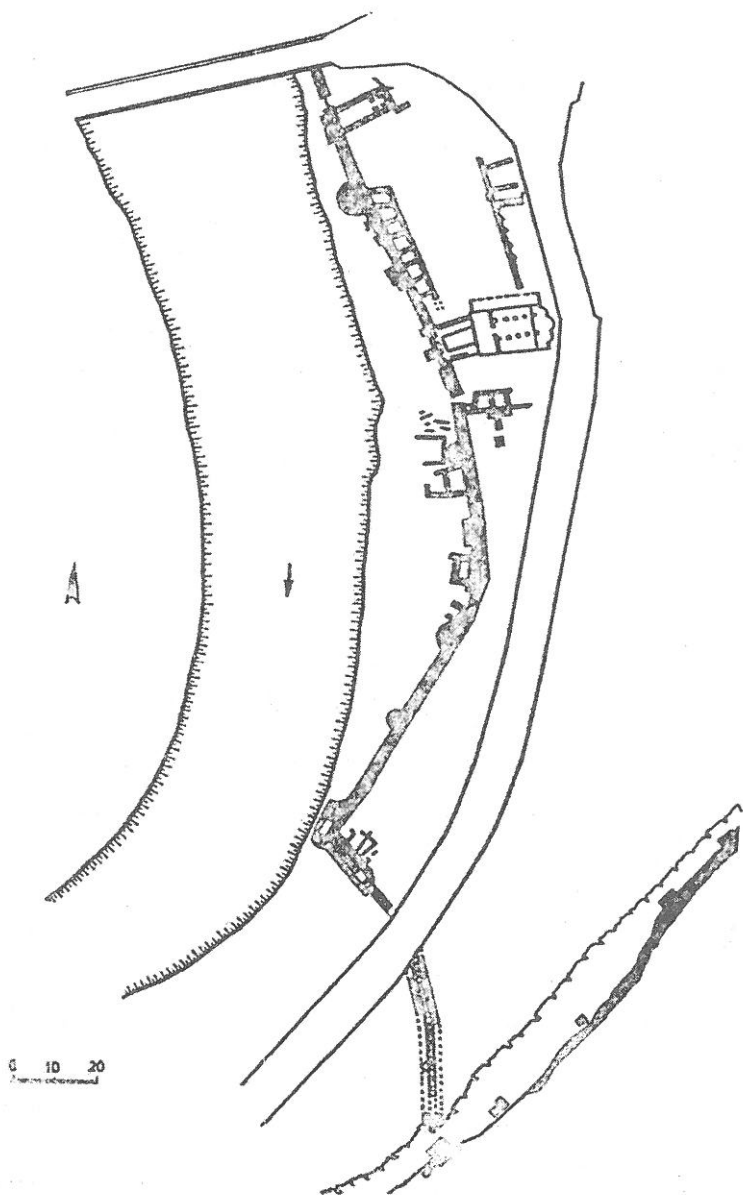

Обр. 3. План на Патриаршията

оформени отвътре като полукръгли ниши. Притворът има типичното правоъгълно оформление. Изследвачите установяват ускорено изграждане и го свързват с подготовката и обявяването на въстанието от есента на 1185 г.¹² Църквата заема южната част на огромен манастирски двор. Последният е затворен от оградна стена към север, запад и юг. Южно от църквата „Св. Димитър“ е разкрита друга еднокорабна църква, построена, според разкопачите, след силно земетресение довело до събаряне на старата църква. В стените на по-късната църква са открити строителни материали от първата, т. е. от църквата „Св. Димитър“¹³.

Друг голям средновековен манастир в „Новия град“ е разкрит около църквата „Св. Четиридесет мъченици“. Той става известен като „Великата лавра“. За него има насочваща информация в редица писмени извори¹⁴. Археологическите разкопки при църквата започват в началото на XX век от М. Москов¹⁵ и продължават с дълго прекъсване през 70-те години от В. Вълв¹⁶ и по-късно от Ат. Попов и други изследвачи¹⁷. През 70-те години разкопките се разпростират и в двора около църквата и

довеждат до разкриването на манастира „Великата лавра“ (обр. 4). Разкритата е и мощна крепостна стена, следваща линията на левия бряг на р. Янтра. Чрез напречна стена тя се свързва и с Царевецката крепост. Тази напречна стена вътре е оформена като каменна стълба и завършва на

План на манастира „Великата лавра“
с крепостната стена на „новия град“

Обр. 4. План на манастира „Великата лавра“
с крепостната стена на „новия град“

брега на реката с кула-кладенец. Стената е изградена от полуобработени камъни с бял хоросан. Заложена е дълбоко в земята, на места върху скалата. Изследвачът дава по-ранна датировка на стената от манастира, а други автори смятат, че стената е от времето V—VII век¹⁸.

Освен в Търновград средновековни манастири, проучвани чрез разкопки, има и в неговата околност. Един от тях е „Св. Преображение Господне“. Намира се на около 6 км северно от Търновград, високо горе под скалите, вляво от р. Янтра (обр. 6). На 0,5 км северно от руините на стария манастир отец Зотик издига през 20-те години на XIX век сегашния манастир „Свето Преображение“.

Приема се, че старият манастир е основан около 1360 г. по заръка на царица Теодора и нейния син Иван Шишман, поради което е известен като Шишманов манастир¹⁹.

През 1952 г. на мястото на стария манастир са проведени разкопки, но резултатите не са обнародвани²⁰. Разкрита е част от апсидата на манастирската църква, по която имало следи от фрески в стила на Търновската живописна школа. Намерени са кръгли и четирилистни декора-

Обр. 5. План на църквата „Св. Четиридесет мъченици“

тивни панички, както и късове от художествено изработени глинени съдове от XIII–XIV век.

През 1991 и 1992 г. са проведени сондажни разкопки, при които е доразкрита църквата²¹. Стените ѝ са запазени сравнително високо и са украсени със стенописи²². Изяснени са планът и обемното изграждане на църквата. В годините на османското владичество манастирът е опожаряван няколко пъти, след което е изоставен.

Особено място в историята на столичния Търновград заема старият манастир „Св. Троица“, известен като патриаршески, наричан още Асенов и Шишманов манастир²³. Руините му са на около 7 км северно от

града, близо до десния бряг на р. Янтра (обр. 6). Смята се, че е основан през 1070 г. от монах Григорий и сина му Калиник²⁴.

В началото на XX век К. Шкорпил обхожда мястото и описва развалините на манастирската църква, частично запазени и до днес²⁵. Апсидата на църквата е леко издължена по надлъжната ост. Зидарията е от едри, ломени камъни, свързвани с бял хоросан. По фугите отвътре личат петна от стенописи²⁶. Старият манастир „Св. Троица“ се свързва с работата на патриарх Евтимий.

Значително повече е изворовата и археологическата информация за стария Килифаревски манастир, разположен на билото на висок хълм на около 4,5 км южно от гр. Килифарево (обр. 6).

И. Загорски смята, че манастирът е основан през първите десетилетия на Търновското царство²⁷. Други свързват основаването му с цар Иван Александър и монаха Теодосий Търновски²⁸. Приема се, че там е основана известната Килифаревска школа, от която излизат добре подготвени монаси като патриарх Евтимий, Киприан и др.

Резултатите от археологическите разкопки сочат, че на хълма има ранновизантийска крепост, а вътре в крепостта е устроен манастирът. При първите наблюдения от началото на XIX век са описани множество жилищни и стопански сгради и няколко църкви²⁹.

През 1942 г. Н. Станев обхожда обекта и констатира многоделни сгради във верижен план покрай източната и южната крепостна стена³⁰.

През 1953 г., когато гората на хълма е изсечена, архимандрит Инокентий проучва старините и коригира измерванията на Н. Станев³¹.

През периода 1974—1978 г. разкопки на хълма провежда Я. Николова. Разкрити са северната, източната и южната крепостни стени и прилежащите към тях крепостни съоръжения. Установени са два строителни периода за крепостта, като вторият е отнесен към времето на Второто българско царство (XII—XIV в.). В крепостта са разкрити множество едноделни и двуделни постройки и 2 църкви от XII—XIV в. Събрани са различни археологически находки. Потвърдена е идеята за мащабността на крепостта и манастира в нея³².

През 1899 г. на мястото до църквата на Маряния манастир училищният инспектор в гр. В. Търново Генчо хаджи Генчов провежда разкопки и разкрива частично основите на голяма трикорабна базилика с баптистерий, която отнася към времето на княз Борис I³³.

През 1934 г. при ремонт на днешната църква, са разкрити 2 подови нива с тухли. Намерени са и някои архитектурни детайли от старата базилика. Особен интерес представлява информацията за разкрит през 30-те години на XIX век, при строежа на днешната църква, християнски гроб, в който е погребан мъртвец от висок ранг, положен в каменен саркофаг, впоследствие укрит, за да не спрат строежа турските власти³⁴. Легенда свързва манастира с пренощуването на Кера Тамара (Мара),

сестра на Иван Шишман, на път към султанския харем³⁵. Смята се, че манастирът е опожарен от кърджалиите в 1800 г.

В работата си „План на старата българска столица В. Търново“ К. Шкорпил съобщава за средновековен български манастир между селата Шемшево и Чолаковци, на хълма Клисе-баир³⁶.

През лятото на 1942 г. иманяри разкопават манастирската църква. Т. Николов посещава обекта и съобщава за унищожени стенописи и за други археологически материали, но не оставя документация за тях³⁷.

Т. Драганова изнася информация, че през 1899 г. по инициатива на църковните власти са проведени разкопки в местността Сливите край Бяла Черква, където се предполага, че са руините на манастира „Св. Йоан Предтеча“³⁸. Разсипването му се отнася към потушаването на Първото Търновско въстание през 1598 г.

За манастирите от втората група, изследвани само по исторически извори, се намира информация предимно за разорението им, свързвано с османското нашествие или с потушаването на Търновските въстания от 1598 г. и от 1686 г. Един от тях е манастирът „Св. Богородица Одигитрия“ (Пътеводителка). За него се споменава в житието на Теодосий Търновски от Цариградския патриарх Калист³⁹, както и в житието на Ромул Видински⁴⁰, като се посочва, че се намира на близкия до Търновград хълм Света гора.

При изкопни работи за оформянето на шосето от Стамболовия мост за гр. Варна, на североизточния склон на хълма Света гора, недалече от днешното разклонение за ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, са разкрити основи на сгради, зидани от ломени камъни с бял хоросан. Тези зидове са частично разкрити и през 1985 г. при направата на уличното осветление, но разкопки не са провеждани.

От приписка в старобългарска книга се знае, че в местността Устето има манастир. Н. Ангелов приема, че местността е в района на гара В. Търново⁴¹, а К. Шкорпил смята, че е край с. Ветренци, Великотърновско⁴².

В местността Трошана, на 2,5 км южно от Търновград, има руини на стара църква, която Н. Станев смята, че е на манастира „Св. Марко“⁴³. Същият разкрива частично основите на църквата и двора, настлан с пясъчни плочи. Наоколо имало следи от други сгради.

Предание сочи наличие на стар манастир в местността Старата могила, северно от днешния манастир „Св. Архангели“ край с. Присово (обр. 6). Намираните по повърхността ломени камъни и късове от керемиди доказват наличие на стара архитектура⁴⁴.

Днешният манастир „Св. Илия“, край с. Плаково, се смята приемник на стар манастир, основан от цар Иван Асен II и разорен от османците през 1393 г. (обр. 6)⁴⁵.

На 2,5 км източно от дн. Плаковски манастир се намира Капиновският манастир „Св. Николай Чудотворец“ (обр. 6). За него Н. Станев смята, че е осветен през 1288 г., а е обновен в днешния си вид през 1835 г.⁴⁶

При изкопни работи за строителството на язовир Йовковци са разкрити основи на стари сгради, зидани от ломени камъни с бял хоросан, за които се предполага, че са от друг средновековен манастир, информация за който е оставил Д. Цончев⁴⁷.

На 1 км южно от с. Мерданя, Лясковска община, върху билото на висок хълм, са руините на стария Мариански манастир. Устно предание сочи, че при османското нашествие монасите оказали съпротива, но изгорели заедно с манастира⁴⁸.

По предание се знае за два стари манастира около с. Беброво, Еленска община (обр. 6)⁴⁹. За тези манастири съобщава и Д. Цончев⁵⁰. Единият манастир е на 0,5 км с. з. от селото, а другият на 0,3 км ю. и. Първият е известен под името „Св. Четиридесет мъченици“. Там на 9 (22) март са правели курбан и църковна служба. На мястото на втория манастир имало параклис, където селяните се черкували на празника на св. Николай Летни, откъдето идва и името на манастира.

Според писмени извори, по заръка на цар Асен I, на хълма Трапезица е изграден манастир за мощите на Гавраил Лесновски, но не е уточнено местонахождението му.

Средновековен манастир има и около църквата „Св. св. Петър и Павел“ в Новия град, на левия бряг на р. Янтра. На стари снимки личат сгради около църквата⁵¹.

Между манастира „Великата лавра“ и т. н. Шишманова баня е мястото на стария манастир „Св. Богородица Темнишка“. Описание на манастирската църква е оставил Ф. Каниц, който изтъква, че в тимпаните отвън имало рисувани орнаменти⁵².

Третата група средновековни манастири около Търновград са предполагаеми. За тях има само предания и предположения за местонахождението им. Един от тях е манастирът в местността Злия зъб, на 5 км западно от Дебелец (обр. 6). При строежа на жп линията са разкрити основи на сгради, за които се предполага, че са на стар манастир⁵³.

На левия бряг на Златаришка река, западно от едноименния град, има по предание средновековен манастир, известен под името „Св. 40 мъченици“. Там на 9 (22) март хората се черкували⁵⁴.

Предполагам манастир има в местността Папаз юртлук край с. Орловец, Полскотръмбешка община⁵⁵. Предполага се, че е разрушен в края на XIV век при османското нашествие (обр. 6).

На 300 м южно от с. Средно село, Златаришка община, има руини на стара сграда, за която се предполага, че е църква (обр. 6). Местността

се нарича Манастира, поради което се приема, че е имало манастир⁵⁶.

По предание стар манастир има и в местността Манастира на 1,5 км ю. з. от с. Кесарево, Стражишка община (обр. 6). При обработката на земята са изкарвани ломени камъни с полепнал бял хоросан. Намирани са и монети от български владетели⁵⁷.

Стар манастир се предполага и в местността Манастира на 2,5 км северно от с. Асеново, Стражишка община. Теренът е обект на иманярски изкопи, по които личат ломени камъни и парчета керемиди⁵⁸.

Стар манастир се търси и край с. Виноград. Предполага се, че е върху едно праисторическо селище, проучвано от В. Миков⁵⁹.

Според устно предание стар манастир, известен като „патриаршески“, има и в местността Манастира край с. Патреш, Павликенско (обр. 6).

Стар манастир се търси и между селата Михалци и Мусина, както и в местността Черешката страна, на 4,5 км ю. з. от с. Шемшево⁶⁰.

Предложената по-горе информация сочи мястото на средновековните български манастири в столичния Търновград и в неговата по-близка и по-далечна околност в археологическата карта на Великотърновския край. Те са и следва да бъдат на вниманието на археолозите и местните краеведи, за да бъдат запазени като важни извори за местния и националния ни патриотизъм.

БЕЛЕЖКИ

¹ Вълв, В. Археологически разкопки и проучвания на крепостните стени на хълма Царевец (1966–1969 г.) Царевград Търнов, т. 5, С., 1992, с. 84–104, обр. 60–75.

² Алексиев, Й. Църква № 21 на хълма Царевец във В. Търново. — Археология, XVIII, № 2, с. 53 и сл.

³ Алексиев, Й. Манастирът при Лобната скала. Царстващият град Търнов, С., 1985, с. 104.

⁴ Необнародвани резултати на Хр. Нурков и Ат. Писарев.

⁵ Нурков, Хр. и Ат. Писарев. Манастирски комплекс на хълма Царевец. — ГМСБ, Вн., Т. 5, с. 42.

⁶ Ангелов, Н. Патриаршеският комплекс на Царевец през XII–XIV век. — Царевград Търнов, т. 3, С., 1980, с. 50.

⁷ Алексиев, Й., Р. Анчева. Разкопки на църква № 8 на хълма Трапезица в гр. В. Търново. — АОР през 1991 и 1992 г., С., 1992.

⁸ Иванов, Й. Българските старини из Македония. С., 1939, с. 365.

⁹ История на В. Търново, Т. 1, С., 1986, с. 267.

¹⁰ Москов, М. Разкопки в черквите „Св. Димитър“ и „Св. Четиридесет мъченици“ в Търново. Търново, 1912, с. 8 и сл.

¹¹ Николова, Я. Църквата „Св. Димитър“. Царстващият град Търнов. С., 1985, с. 106–112; Робов, М. Храмът на Асеновци. — Вестник „Велико Търново“, 1985, с. 12.

¹² Николова, Я. Цит. съч., с. 109 и 110.

- ¹³ **Николова, Я.** Градоустройство и архитектура. Вж. История на Велико Търново, Т. 1. С., с. 272.
- ¹⁴ **Попов, Ат.** Търновската „Велика лавра“. Вж. Царствуващият град Търнов. С., 1985, с. 113 и 114.
- ¹⁵ **Москов, М.** Цит. съм. и стр.
- ¹⁶ **Вълков, В.** новите разкопки на църквата „Св. Четиридесет мъченици“ във В. Търново. — Археология, 1974, № 2, с. 37 и сл.
- ¹⁷ **Попов, Ат.** Цит. съм. и стр.
- ¹⁸ **Тотев, К., Е. Дерменджиев.** За функциите на ранновизантийското укрепление край р. Янтра във В. Търново. — ИИМВТ, 1997, с. 143 и сл.
- ¹⁹ **Драганова, Т.** и др. Велико Търново. С., 1984, с. 103.
- ²⁰ **Никола, Я.** и арх. **Тр. Тунев.** Търново. С., 1957, с. 33.
- ²¹ **Попконстантинов, К.** и **Й. Алексиев.** Разкопки на стария Преображенски манастир през 1991 г. — АОР през 1991 г. С., с. 122—124.
- ²² Стенописите са пренесени в ГИМ — В. Търново.
- ²³ **Овчаров, Т.** Средновековни манастири около Търновград. — Духовна култура, 1993, № 6, с. 10 и 11.
- ²⁴ **Цончев, Д.** Водач на старините във Велико Търново и околността. В. Търново, 1933, с. 82.
- ²⁵ **Шкорпил, К.** План на старата българска столица Велико Търново. — ИБИД, 1910, с. 150, обр. 16, 4.
- ²⁶ **Овчаров, Т.** Цит. съч., с. 11.
- ²⁷ **Загорски, И.** Килифаревският манастир „Рождество Пресветия Богородица“, В. Търновско. В. Търново, 1947, с. 3—5.
- ²⁸ **Михайлов, Г.** Килифарево. С., 1970, с. 11 и 12.
- ²⁹ **Попгеоргиев, И.** Село Килифарево и манастирът му. — Периодично списание, 1906, с. 446 и сл.
- ³⁰ **Станев, Н.** История на Търновската подбалканска котловина. Търново., 1942, с. 298.
- ³¹ **Архимандрит Инокентий.** Историческото минало на Килифаревския манастир. — Духовна култура, 1965, кн. 10-11, с. 15 и сл.
- ³² **Николова, Я.** Разкопки на Килифаревския манастир (1974—1975 г.). Археология, 1978, № 1, 21—35.
- ³³ **Цончев, Д.** Старините по северните склонове на Еленския и Сливенския Балкан. ГПДНМ, 1948, Пд., с. 147 и 148.
- ³⁴ **Овчаров, Т.** Средновековни находки и обекти (XII—XIV в.) в Еленска община. Архив за поселищни проучвания. В. Търново, 1994, № 1, с. 84.
- ³⁵ **Аврамов, Н.** Очерк за село Марян. С. Марян, 1985, с. 30.
- ³⁶ **Шкорпил, К.** Цит. съч., с. 150.
- ³⁷ **Овчаров, Т.** За археологическата карта на Чолаковци. — Аспирантски сборник на ВТУ „Кирил и Методий“. В. Търново., кн. III, св. 3, 1976, 22—23.
- ³⁸ **Драганова, Т.** Бяла Черкова. С., 1984, с. 20.
- ³⁹ **Петров, П., В. Гюзелев.** Христоматия по история на България, ч. 2. С., с. 361.
- ⁴⁰ Пак там, с. 380.
- ⁴¹ **Ангелов, Н.** Средновековният град Търново според писмените извори и досегашните археологически разкопки. — ИОМТ, Варна., кн. 2, 1964, с. 12 и 13.

- ⁴² Шкорпил, К. Цит. съч., с. 146.
- ⁴³ Станев, Н. История на Търновската подбалканска котловина, 33.
- ⁴⁴ Овчаров, Т. Средновековни манастири около Търновград, с. 13.
- ⁴⁵ Енциклопедия България, 5, С., 1986, с. 244.
- ⁴⁶ Станев, Н. Цит. съч., с. 182.
- ⁴⁷ Цончев, Д. Старините по северните склонове..., с. 127.
- ⁴⁸ Овчаров, Т. Цит. съч., с. 16.
- ⁴⁹ Енциклопедия България, т. 1, С., 1978, с. 233.
- ⁵⁰ Цончев, Д. Цит. съм., с. 149.
- ⁵¹ История на В. Търново, т. 1, С., 1986, с. 272.
- ⁵² Пак там, с. 273 и 282, бел. 64.
- ⁵³ Юбилейна книга на село Дебелец. В. Търново, 1938, с. 179.
- ⁵⁴ Цончев, Д. Цит. съч., с. 131; Овчаров, Т. Средновековни манастири около Търновград, с. 16 и 17.
- ⁵⁵ Държавен вестник, бр. 93 от 1971 г.; Павлов, М. Доклад за историята на селото. 1985, с. 3 и 4.
- ⁵⁶ Държавен вестник, брой 78 от 1968 г.
- ⁵⁷ Овчаров, Т. Средновековни обекти в Стражишка община (под печат).
- ⁵⁸ По наша теренна информация.
- ⁵⁹ Миков, В. Произход и значение на имената на нашите градове, села и местности. С., 1943, с. 388.
- ⁶⁰ Овчаров, Т. Средновековни манастири около Търновград, с. 14.